View the original article

Фото:Tetiana Koliesnichenko (RFE/RL Graphics)

СУСПІЛЬСТВО

В кунтушах на картушах. Українські козаки на європейських картах

23 серпня 2026, 06:45

Ростислав Хотин

Європейська картографія дуже чітко закріпила назву «Україна» на картах 17-го та 18-го століть. А ще вона фактично позначила Україну як країну козаків. А самі козаки активно з'явились на стародавніх картах – на картушах – тобто оздоблених назвах.

- *Чи на картах зображали і рядових козаків, чи лише старшину?*

- *Чи справді на картах зобразили двох гетьманів – Богдана Хмельницького та Івана Мазепу?*
- *Як жінки-козачки з'явились на картах і про що це говорить?*
- *Кольорувальники карт кілька століть тому розфарбували козаків дуже яскраво – але чи справді козаки одягалися зі смаком?*

Козакам «пощастило», що відомий французький військовий інженер і картограф **Гійом Левассер де Боплан** (1600–1673) 17 років провів в Україні на службі в польського короля – з 1630-го до 1647 року. Він написав свій «Опис України», спочатку видавши книгу французькою мовою в 1650 році, а потім – вже під назвою «Опис України» в 1660 році, яка потім перевидавалася кількома мовами.

> **Для Боплана рушійною силою України був український козак**
>
> Андрій Байцар

Але найбільша заслуга Боплана для популяризації України – також і в картах. Ми розглянемо лише один аспект європейського картографування України в 17-му та 18-му століттях, а саме – як на них зображували українських козаків.

Козаків зображували на картушах – тобто на назвах карт, вигравіюваних на міді.

Першою картою з назвою Україна з козаками на картуші була карта Гійома Левассера де Боплана. Її назва латиною: ***Delineatio Generalis Camporum Desertorum vulgo Ukraina. Cum adjacentibus Provinciis*** – «Загальний план Диких полів, простіше кажучи, Україна, з належними провінціями», вигравірувана в Ґданську відомим голандським гравером **Вілемом Гондіусом** в 1648 році.

Генеральна карта України Гійома Левассера де Боплана, видана в середині 17-го століття в Ґданську. Перша карта, видана тиражем, і на якій в назві позначено «Україна»

Що цікаво: на ній зображені козаки. І хоча деякі польські фахівці кажуть, що це поляки, але українські і авторитетні міжнародні експерти наполягають, що це – таки українські козаки.

Картуш Генеральної карти 1648 року Боплана і Гондіуса. Тут зображені рядові козаки, яких бачив в Україні в першій половині 17-го століття Боплан. А також і дві козачки. Жінок зрідка позначали на європейських картах того періоду

«Ну, до чого Боплану, коли він карту називає чітко картою України, зображувати на ній поляків? Він тоді міг там і кримських татар зобразити чи османів показати... Однозначно, на цій карті він показує українських козаків», – каже в інтерв'ю Радіо Свобода експерт-картознавець **Андрій Байцар**, доцент кафедри географії України Львівського національного університету.

«Для Боплана рушійною силою України був український козак, він знав і міщан, і селян, але розумів, що рушійна сила українців – це козаки, дійсно войовничий, але одночасно і добролюбивий, волелюбний народ. Приємно, що людина такого європейського рівня, як Боплан, ототожнив нашу націю з елітою, з лицарями, якими були козаки», – додає фахівець зі стародавніх мап.

Генеральна карта України Гійома Левассера де Боплана, 1648 року. Назва: Delineatio generalis Camporum Desertorum vulgo Ukraina: cum adjacentibus provinciis. З колекції Томаша Неводнічанського, що зберігається в Королівському замку в Варшаві. Ця карта рідко зустрічається в кольорі

Цей картуш ще цікавий тим, що, на думку співрозмовників Радіо Свобода, на цій карті 1648 року і пізнішому французькому виданні 1660 року зображені саме рядові козаки, не старшина чи полковники. Тобто, уособлений козацький демократизм.

> **Україна випередила більшість країн Європи щодо рівноправ'я чоловіків і жінок. Козаки шанували жінок**
>
> Тарас Чухліб

І ще одна важлива річ: на карті зображені п'ять постатей, але дві з них – жінки-козачки. Дуже-дуже мало на європейських картах 17-го століття зображали жінок.

«Це взагалі унікально. Унікально не лише для Східної Європи, а навіть і для Західної Європи. Жінки там не мали таких прав до кінця 18-го століття, до Французької революції, як вони мали в Україні. Якщо почитати Конституцію Пилипа Орлика 1710 року, то там чітко написано, що козачки і козацькі вдови мали такі самі права, як і козаки. Вони успадковували власність козаків і їх записували до тогочасних реєстрів поруч із козаками. Тобто, це унікальне явище, що Україна випередила більшість країн Європи щодо рівноправ'я чоловіків і жінок. Тобто, козаки шанували жінок», – каже Радіо Свобода історик-фахівець козацької доби, автор багатьох монографій про козацтво **Тарас Чухліб**.

Хмельницький на карті?

Наступною картою з козаками є унікальна, величезна (на восьми аркушах!) Спеціальна карта України, так само авторства Боплана і Гондіуса, видана в Ґданську в 1650 році. Вона надзвичайно рідкісна – стала такою вже у 18-му столітті і зберіглася у світі в 12-13 примірниках, причому жодного немає в Україні.

Але от що цікаво: деякі фахівці припускають, що на карті в групі з чотирьох чільних козаків з правого боку в шапці з пір'ям може бути зображений гетьман **Богдан Хмельницький**. Гондіус знав, як виглядає засновник козацької держави, адже створив гравюру Хмельницького в 1651 році.

Козаки біля таблиці з умовними позначеннями на Спеціальній карті України Гійома Левассера де Боплана, виданої у Ґданську в 1650 році гравером Вільямом Гондіусом на восьми аркушах

«Ви знаєте, я собі теж ставив це питання. І одна з версій – справді Боплан міг позначити Хмельницького. Можливо, не сам Боплан, а це зробив Гондіус чи, можливо, вони разом. Але ця версія однозначно має право на життя», – каже Андрій Байцар.

Ще одна карта, на картуші якої позначені козаки, є Генеральна карта України, також за Бопланом, але вже орієнтована не на південь, а стандартно на північ. Вона має кілька станів (варіантів) видавалася вперше в 1657 році, перевидавалася в 1680 році, ще було кілька інших пізніших видань. Причому різних картографів – переважно в Нідерландах.

Rostyslav Khotin (Courtesy Image)

Генеральна карта України 1680 року, видана в Амстердамі та Оксфорді Йоганесом (Яном) Янссоном та Мозесом Пітом

Так-от, з лівого боку на картуші карти теж, як припускають, може бути зображений Богдан Хмельницький. Перше видання карти було здійснене в Амстердамі **Яном Янссоном** у 1657 році – якраз в той рік гетьман помер.

Карта Яна Янссона та Мозеса Пітта (1680) побачила світ в Амстердамі та Оксфорді. Було кілька видань цієї карти, перше з яких датується 1657 роком

«На цій карті – там вже не рядові козаки, а дійсно вже зображена старшина. Видно вже і по кольорах. Ці кольори, до речі, дуже правдоподібні. Карти спочатку друкувалися чорно-білі, а потім від руки розфарбовувались», – пояснює Байцар.

Карти частин України

Також козаки є і на чотирьох картах України, які видав в 1660 році в Амстердамі «король» європейського картографування, ключова постать так званого «Золотого віку» голландської картографії **Ян Вілем Блау**.

Ці карти – Київського, Брацлавського воєводств, Поділля та Покуття створено на основі Спеціальної карти України Боплана, яку ми згадували раніше.

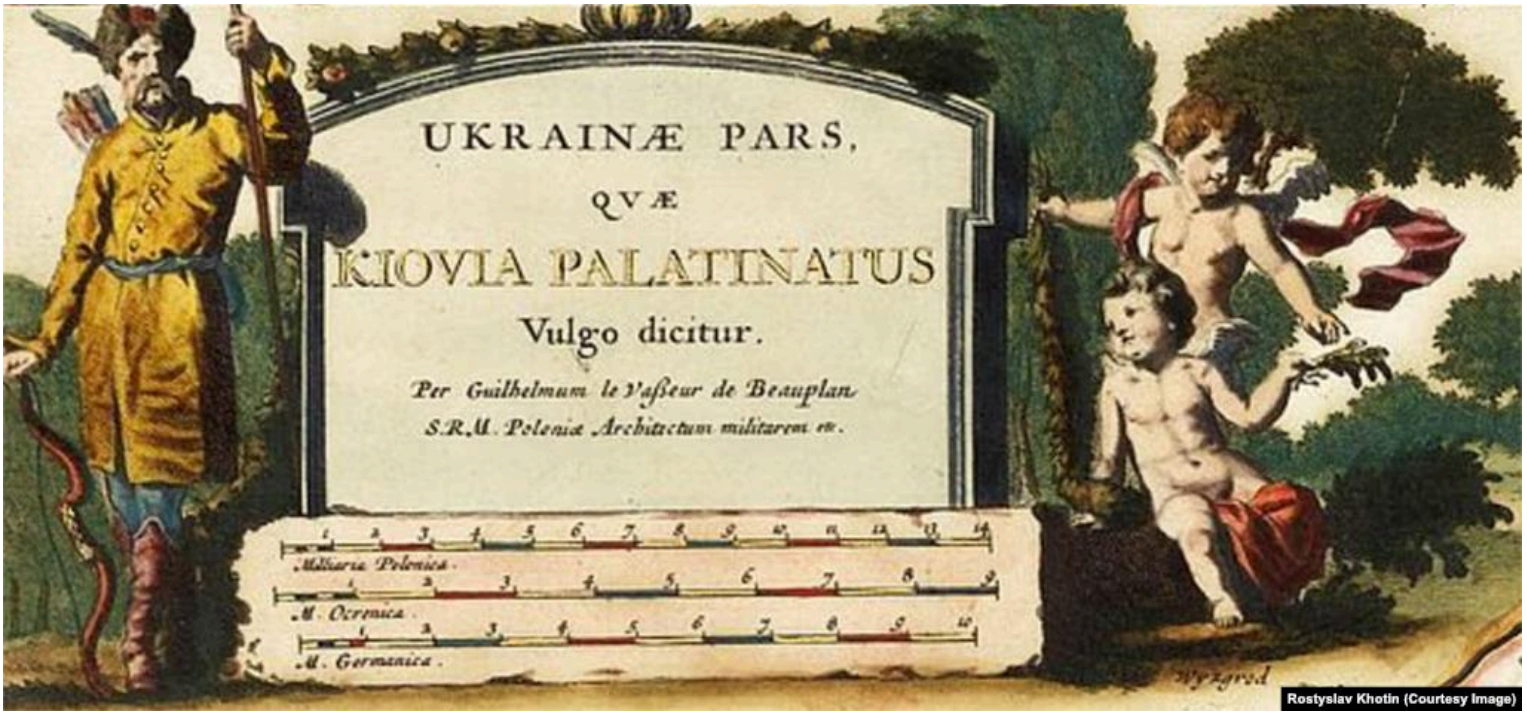

Козак з луком і списом на карті Київського воєводства голландського картографа Йоганесса Блау. Амстердам, 1660 рік. Унікальна рідкісна розмальовка амстердамського кольорувальника Дірка Янша ван Сантена

Карти чотирьох частин України видавались також ще двічі пізніше – в 1710 році **П'єром Мортьє** і в 1721 році **Йоганесом Ковенсом** та **Корнелем Мортьє**. Всі ці карти надзвичайно рідкісні.

Січовики на Дніпрі

Також Боплан створив чотири карти Дніпра, адже часто бував на річці, перепливав її, піднімався навіть 13-ма порогами – уверх по течії. Таке можливе було, бо Дніпро тоді був повноводніший і під час повеней підйом вгору по течії був можливим. Боплан також збудував фортецю Кодак на Дніпрі (нині частина міста Дніпра).

На одному з картушів – карті Дніпра від Черкас до Очакова біля Чорного моря – зображений бій. З правого боку картуша з луком український козак, а тримає напис карти – можливо, кримський татарин. Козаки і татари тоді були союзниками у війні з Польщею.

Права частина картуша мапи Дніпра Йоганесса Блау. Амстердам, 1662 рік

Карти Дніпра видані Блау в Нідерландах в 1662 році. Майже всі вони розфарбовані. На трьох картах частин Дніпра зображені відрізки ріки від Києва до Бужина, від Бужина до острова Хортиця і від Хортиці до Очакова.

Верхня частина карти Дніпра голландського картографа Яна Блау. Амстердам, 1662 рік

Козаки на цих картушах реально розмальовані яскраво. Але чи справді вони носили такий різнобарвний, яскравий одяг?

«Якщо взяти жителя Нюрнберга чи Парижу, то вони не вдягалися так яскраво в 17-му столітті, як українці. Ну, і потім – це традиція османо-турецька, османо-арабська, традиція Кримського ханства – одягатися так яскраво. Тут було переплетіння культур, етнографічних особливостей одягу. Українці завжди любили красу. У нас і природа яскрава. Думаю, тут потрібно відзначити і вплив природного середовища на те, як одягалися люди – зокрема козаки і козачки», – пояснює Тарас Чухліб.

А що писав сам Боплан в ***«Описі України»***? «(Козаки) високі на зріст, жваві, енергійні, люблять гарно одягатися; цим особливо хизуються; проте зазвичай одягаються дуже скромно».

А ось що говорить українська література. В романі ***«Гетьман Іван Виговський»*** письменник **Іван Нечуй-Левицький** так описує гетьмана-наступника Хмельницького: «Цього дня Виговський довго прибирався та чепурився, надів новісінький синій жупан, накинув поверх його обшитий золотими шнурами червоний кунтуш з вильотами, взувся в червоні сап'янці, надів шапку набакир, скочив на коня...»

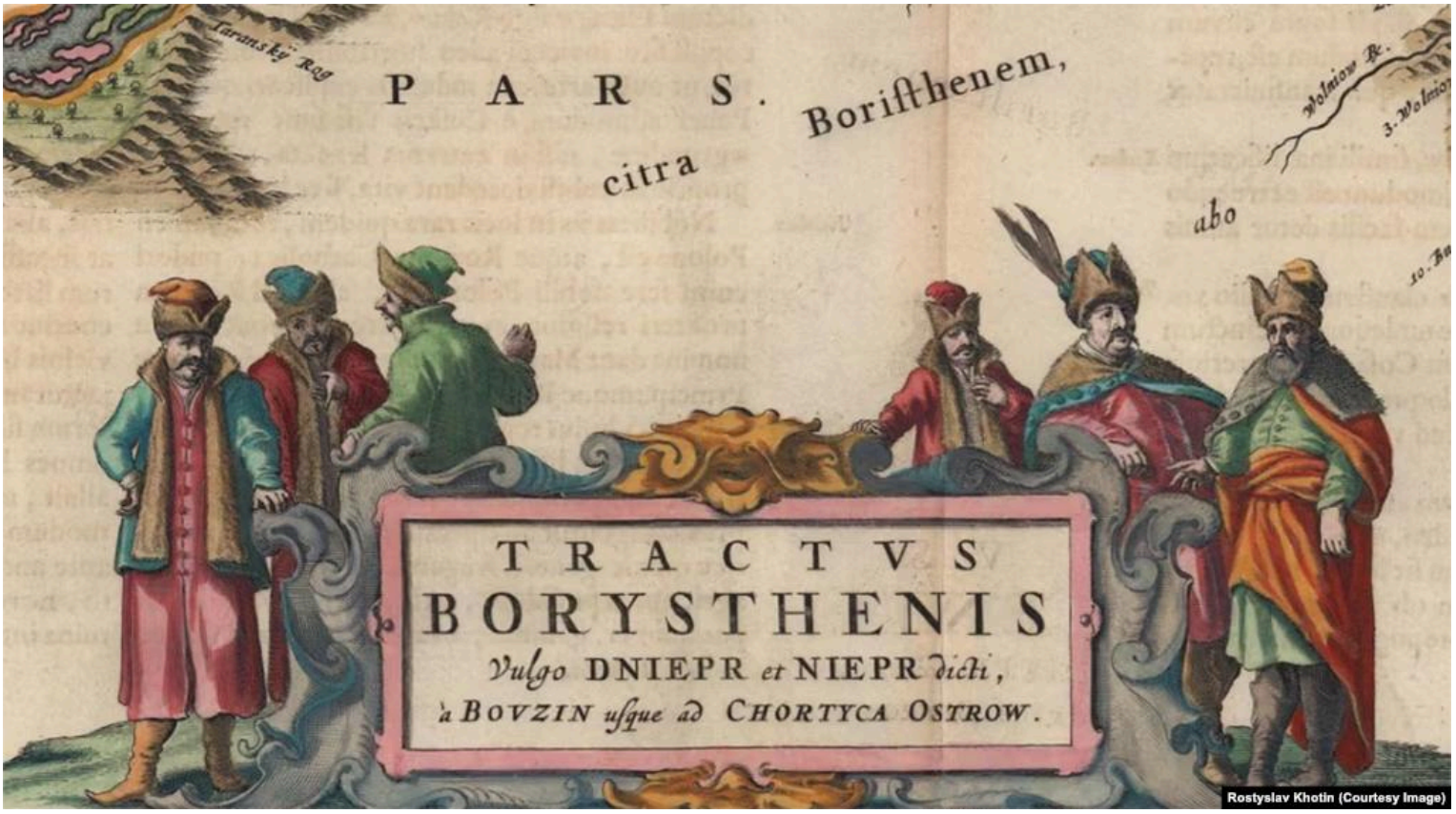

Карта середньої частина Дніпра від Бужина до острова Хортиця голландського картографа Яна Віллема Блау. Амстердам, 1662 рік

Також на кількох картушах голландських карт Дніпра видно, що зображені не лише чільні козаки, але і нижчого рангу січовики, які займались полюванням. Так, там є впольовані ними олені, наприклад.

«Очевидно, що полювання займало значну частину життя козаків. Дійсно, козаки – це були роботяги, які жили, трудилися, воювали, а одночасно і полюванням займалися, і рибальством. Це якраз дуже гарно відображено на тих картах Дніпра», – каже Андрій Байцар.

Карта нижньої течії Дніпра голландського картографа Яна Блау – від острова Хортиця до Чорного моря. Амстердам, 1660 рік. Саме на тому відрізку Дніпра були розташовані Запорозькі Січі

Є ще й карта Дніпра, видана на одному аркуші в Амстердамі і Оксфорді в 1680 році. Взагалі є три варіанти цієї карти різних років – просто на ній зведене Дніпро з трьох частин. І там так само козаки на картуші вбрані яскраво.

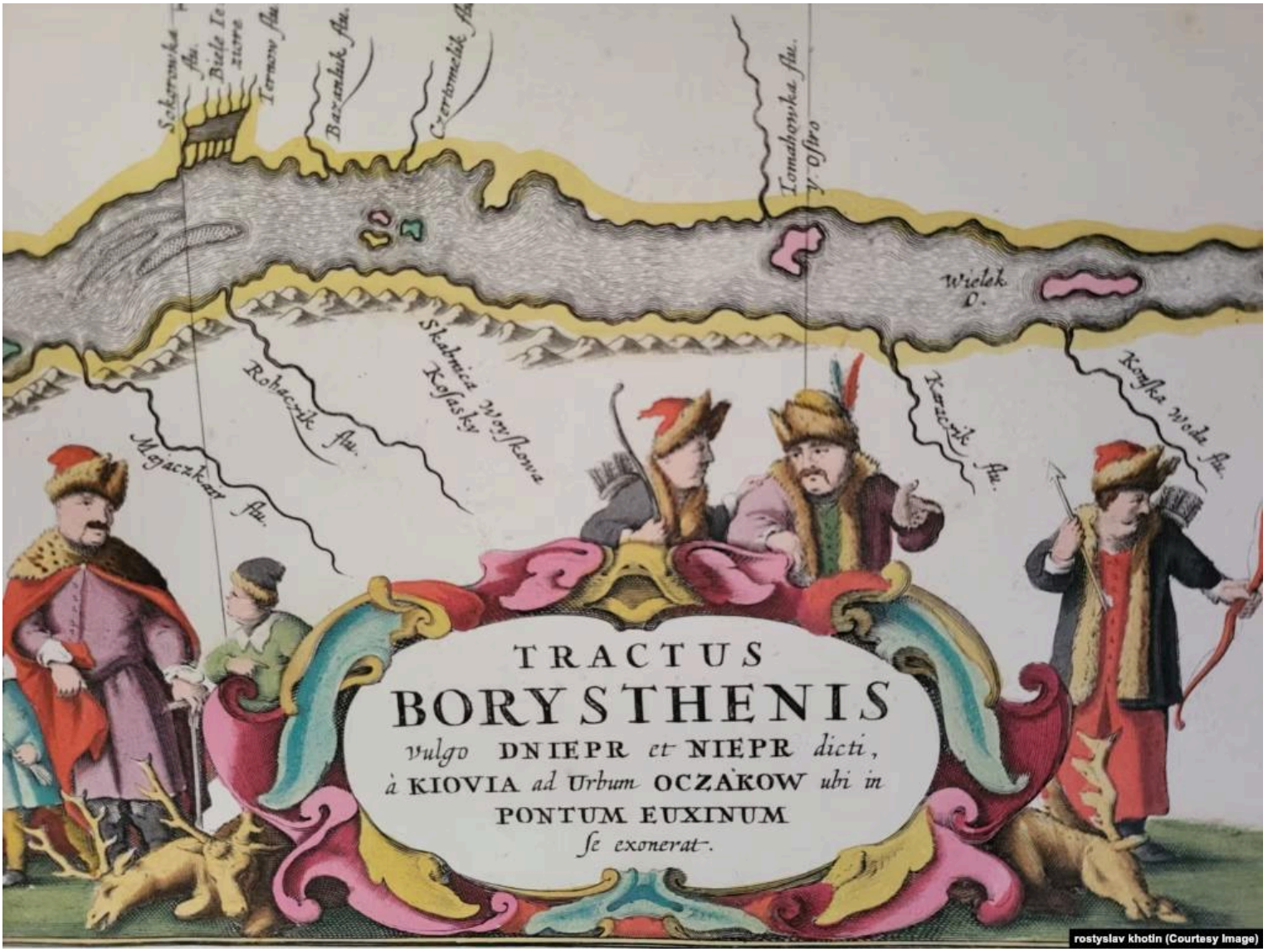

А це яскраво вбрані козаки на карті 1680 року, виданої в Оксфорді і Амстердамі. На трьох частинах зображена течія Дніпра вище від Києва і аж до Очакова

Ще в кінці 17-го століття була видана карта невеликого розміру, яка є надзвичайно рідкісною, бо був мінімальний наклад. Вона має два варіанти. Автор – амстердамський картограф **Йоганес Янсон ван Ваесберг**. Видана приблизно в 1676 році.

Картуш неймовірно рідкісної мапи України з Подільським, Київським та Брацлавським воєводствами амстердамського картографа Йоганеса Янсона ван Ваесберга. Приблизно 1676 рік

На картуші зображений козак зі щитом у правій руці і з козацьким топірцем в лівій руці. Топір (топірець) – загальна назва сокир, часто з довгим руків'ям, які слугували і зброєю, а також і символом статусу. А можливо, це і бердиш – велика піхотна сокира з лезом у вигляді півмісяця на довгому ратищі (частіше використовувалася козаками як опора для рушниць).

А ось карта, на картуші якої символічно позначего торгівлю і багатство України (видно діжку, велику скриню, оберемок дров), і також зображені козак з шаблею та купець-міщанин. Видав карту нідерландський картограф **Пітер ван дер Аа** в 1713 році в Лейдені.

Картуш карти голландського картографа Пітера ван дер Аа «Ukraine Grand Pays de la Russie Rouge, Avec une Partie de la Pologne, Moscovie, Bulgarie, Valachie, Podolie et Volhynie». Мапа видана в 1713 році в Лейдені і є надзвичайно рідкісною

Мазепа з люлькою

Тиражі карт були різні – в залежності від накладів атласів, до яких їх включали. Перші карти України Боплана була малотиражні. Але вже голландські карти мали тиражі по кількасот чи кілька тисяч примірників. Плюс пізніші перевидання.

Але Україну «розрекламував» німецький картограф **Йоганн Баптист Гоманн**, який видавав свої карти багатотисячними тиражами – фактично поставив видання своїх карт на масовий тираж. Таким чином він розтиражував карти України та й ще в назві на карті позначив Україну як ***Terra Cosaccorum*** – Земля козаків, або Країна козаків.

Карта вперше видана в 1712 році, а усього існує чотири її варіанти.

Мапа «Україна, або Козацька земля з прилеглими провінціями Валахії, Молдавії і Малої Татарії, зображена Йоганом-Баптистом Гоманном», Нюрнберг, 1712 рік

Переважно картуші не розфарбовувались, але автору цієї публікації пощастило побачити оригінальне кольорування картуша цієї карти в одній з європейських бібліотек.

Картуш карти України Йоганна Баптиста Гоманна зі збірки Бібліотеки землі Саксонія у Німеччині. У червоному в центрі сидить і курить люльку Іван Мазепа, кажуть історики. Це оригінальне кольорування 18-го століття

Що цікаво: на думку експертів, в центрі сидить гетьман **Іван Мазепа** в Бендерах. Туди він подався зі шведським королем **Карлом XII** після поразки в Полтавській битві у червні 1709 року. Також на картуші, за різними версіями, і **Петро I** з прапором, і, можливо, польський король **Станіслав Ліщинський**, і яничар, а праворуч сидять двоє козаків.

«Одна з версій – що там зображений Мазепа, сидить і люльку курить», – каже Байцар. Так само переконані в тому, що в центрі картуша сидить Мазепа і чимало канадійських (наприклад, Богдан Кордан) та американських експертів з українських стародавніх карт.

Чухліб зі свого боку додає: «Я погоджуюсь, що це зображений гетьман Іван Мазепа».

Карти України Карта України («Україна -- країна козаків») німецького картографа Йоганна-Баптиста Гоманна (1664-1724). Перше видання з чотирьох з'явилось в 1712 році

За однією з версій, з лівого боку може стояти з піднятою шаблею наступник Мазепи на гетьманстві **Пилип Орлик**, автор Конституції, яку часом називають «Бендерською» – оскільки писалась в Бендерах (нині Молдова) і закріплювалась Карлом XII.

«На коня!»

Копією карти Гоманна, але меншого розміру, є карта також німецького картографа та гравера **Крістофа Вейгеля (старшого)** — це історична мідьоритна мапа початку XVIII століття, видана у 1716 році в Нюрнберзі.

Карта України німецького картографа і гравера Крістофа Вейгеля (старшого), видана 1716 року в Нюрнберзі. Повна латинська назва карти: Ukrania seu Cosacorum Regio Walachia item Moldavia et Tartaria minor (Україна, або Козацька земля, а також Валахія, Молдавія і Мала Татарія)

Чим вона цікава? Ну, по-перше, там зображений цілий козацький табір, з якого козаки, вочевидь, вирушають у похід.

Хтось уже на коні, хтось пішки, але картуш у стилі рококо дуже динамічний, там є рух – навіть пес бігає, щасливо крутячи хвостом.

А ще цікаво, й те, що на першому плані козачка подає козаку на коня келих.

Карта України Крістофа Вейгеля (старшого), видана у 1716 році в Нюрнберзі. На динамічному картуші позначений збір козаків у таборі в похід

Якщо придивись, то це справді келих. Значить, отой міф, що козаки пили виключно горілку, є лише міфом. Навіть в історичній літературі пишуть і про пиво, і про вино. Ясно, що вино було більш «старшинським» напоєм, але його теж пили козаки.

І, знову ж таки, на картуші зображена козачка – знову жінка, що не було притаманно картам інших земель чи країн в ті часи, що ще раз свідчить про високий статус жінки в тогочасному українському суспільстві.

Оскільки жінок на Січі не було, то, ясна річ, на картуші карти 1716 року зображено козацький табір у Гетьманщині.

Ось так, виникнувши в самому кінці 15-го століття, козацтво потрапило на європейські карти в 17-18-х століттях, а вже потім – навіть після знищення Запорозької Січі **Катериною II** в 1775 році – все одно в той період Україну все ще позначали на картах (зокрема французьких та англійських) «Країною козаків», щоправда, вже самих козаків не зображуючи на картушах.

«Завжди в політиці, геополітиці грала велику роль військова сила. Це впродовж віків, власне, вся історія людства – це історія воєн. Кожна країна воювала з кожною країною, з сусідами своїми. І, власне, козаки вибороли право України та українців на незалежність у середині 17-го століття, – каже в інтерв'ю історик Тарас Чухліб. – І ми по суті були на той час незалежною державою. І на картах була відображена наша суб'єктність. Україна – країна козаків, і це було відображено французькими, німецькими, нідерландськими та іншими європейськими картографами».

ДИВІТЬСЯ ТАКОЖ:

«Надута як кулька». Чи справді Росія така велика, як виглядає на картах?

ДИВІТЬСЯ ТАКОЖ:

На «карті Путіна» Україна насправді не є частиною Московії – розслідування Радіо Свобода

ДИВІТЬСЯ ТАКОЖ:

Карта України, яка поставила Україну на карту. Історична мапа Боплана 17-го століття

Ростислав Хотин

Працював кореспондентом агентства Reuters у Києві, на Всесвітній службі «Бі-Бі-Сі» в Лондоні, кореспондентом телеканалу «1+1» та агенції УНІАН у Брюсселі, а нині – редактор Радіо Свобода в Празі.

Україна | Світ | Культура | Суспільство

© Радіо Свобода, 2026 | Усі права застережено.